

**Zij is niet vanzelfsprekend
Zij spreekt niet vanzelf**

**Prof. Magda Michielsens
26 september 2006**

Lezing in het kader van Studiedag HRsquare

Er waren nogal wat vanzelfsprekendheden in verband met vrouwen en mannen.

We denken graag dat de vanzelfsprekendheden zijn losgelaten, dat we door geslachtsverschillen heen denken en in de eerste plaats mensen zien. Toch is het mij niet duidelijk of mensen die aandringen op genderbewustzijn nu juist willen dat je rekening houdt met gender of abstractie maakt van gender. Het is een kwestie die op de achtergrond speelt van wat ons hier vandaag interesseert. Ik zal het hebben over enkele belangrijke inzichten in verband met “gender en communicatie” .

(1) **Binnen organisaties** zijn vrouwen aan de top nog steeds niet vanzelfsprekend. Aan de universiteiten zijn 6 % van de gewone hoogleraren vrouwen. Veel van de jonge onderzoeksters zijn vrouwen. Men zegt dan graag dat er automatisch meer vrouwen zullen komen als professoren en hoge bestuurders van universiteiten. Misschien. Cynisch geworden binnen de universiteiten van Gent, Nijmegen en Antwerpen en vooral in vele gelijke kansen commissies, denk ik dan : als universiteiten voldoende in maatschappelijk belang dalen zal het wel lukken met die vrouwen aan universiteiten. Men ziet tegenwoordig nog steeds dat diegenen die doorstromen (doctoraat maken, post-doc en docent worden, en tenslotte hoogleraar worden) gerecruteerd worden uit de kleine groep mannen. Ik zeg niet dat dit kwade wil is, ik zeg niet dat het niet aan de vrouwen zelf ligt, ik zeg enkel dat het zo is.

In het bedrijfsleven is het niet anders. 1 op 3 ondernemers is vrouw, maar topondernemers, top managers, top CEO's zijn mannen.

In de media (op het scherm) bedraagt de aanwezigheid van vrouwen in ernstige (non-fictie) programma's ongeveer 30 %.

Vrouwen zijn de uitzondering. In Zweden is in verband met politiek onderzoek gedaan over het wegen van vrouwen op de bedrijfscultuur. Wanneer verandert er iets ? Het resultaat is dat er pas iets verandert als 1/3 van een club vrouwen zijn.

Wat betekent dit voor de communicaties en interacties op die plaatsen waar weinig vrouwen zijn ? De cijfers tonen het aan: je bent daar als vrouw niet omringd door andere vrouwen in vergelijkbare functies, maar door mannen.

- Uitzonderingspositie
Neem de statiefoto's van regeringen en je ziet de uitzonderlingen direct. Het blauwe pakje van Margaret Thatcher, de broche van Madaleine Albright, het haar

van Marie Arena, het speciale perspectief opdat het hoofd van minister Vera Dua ook op de foto zou staan, het witte zomerbloesje van Kathleen Van Brempt, ze springen in het oog.

Die uitzonderingspositie is niet per definitie onaangenaam, maar ze heeft wel een aantal gevolgen. Die uitzonderlijke vrouw is nooit one of the boys, ze zal niet behoren tot het old boys netwerk, ze zal niet dezelfde uitnodigingen krijgen als de mannen, en ze zal zelf op haar tellen passen in wat ze zegt.

Die vrouwen staan steeds bloot aan kritiek. Ze kunnen het eigenlijk helemaal niet goed doen. Ofwel zijn ze grijze muizen, die proberen op te gaan in het geheel van mannelijke grijze pakken. Ofwel zijn het witte raven, die opvallen en uitdagen met blote armen, korte rokken en diepe decolté's.

- Alibi syndroom

Het is niet van vandaag dat het goed staat om er een vrouw bij te hebben. Het moet al een tijdje: helemaal zonder vrouwen gaat of mag het niet. We kennen al van ten tijde van de tweede feministische golf de excuus-truus. We hebben Miet Smet in de regering, dus je kan ons niet verwijten dat er geen vrouwen zijn. Els Witte is rector geweest van de VUB, dus je kan de VUB moeilijk verwijten dat er geen vrouwen zijn ...

De positie van de alibi-vrouwen is moeilijk. Ze tonen aan dat het allemaal mogelijk is voor vrouwen (dat zouden ze in alle geval moeten aantonen), maar als men goed kijkt, dan ziet men dat ze alleen staan, dat ze het bijzonder moeilijk hebben, dat ze een extra belasting hebben, dat ze gedurende lange tijd alleen blijven in hun functie, dat zij het goed moeten doen tussen de mannen en dat zij het goed moeten doen voor de vrouwen. Zij zouden moeten bewijzen dat alle vrouwen het kunnen – wat trouwens niet het geval is.

Ze moeten zgn. solidair zijn met andere vrouwen, terwijl zij - zoals de mannen – in een concurrentiële positie zitten. Die solidariteit (of zelfs contact met andere vrouwen) betekent steeds (zo is immers uit de cijfers af te leiden) verbondenheid met zwakkeren (lager personeel, studenten, stagiairs, nieuwkomers, onderhoudspersoneel, ...). Als er een conflict is tussen vrouwen aan de top krijgt dat bijzondere aandacht. Vrouwen worden immers verondersteld van solidair te zijn, van elkaar niet tegen te werken. Dit is aan de top een onmogelijke opgave.

- Impact van gelijke kansen maatregelen

Omdat het echt niet vooruit gaat worden er meer en meer positieve actie maatregelen bedacht en hier en daar ook toegepast. In België zijn ze niet erg populair. Quota kennen we in de politiek en er is ook de wet in verband met de adviesraden.

De EU heeft de laatste jaren bijzondere inspanningen gedaan op het terrein van Women & Science, Gender en Science. Er zijn een aantal maatregelen in verband met de subsidiëring van EU-activiteiten: onderzoeksvoorstellen moet een gender-screening ondergaan, congressen moeten een bepaald aantal vrouwelijke sprekers hebben om subsidies te kunnen krijgen. Onmiddellijk waren er cartoons waarin de werkster voor het spreekgestoelte werd gesleurd, opdat de

activiteit zijn Europees geld zou binnenhalen.

Die cartoon geeft een goed beeld van hoe positieve actie maatregelen het symbolisch kapitaal van vrouwen kunnen ondermijnen.

De cartoon is ergerlijk, maar ook niet onterecht.

- Vergaderstijlen

Vandaag, 26 september 2006, houdt Marleen Vanderpoorten haar maidenspeech als voorzitter van het Vlaams Parlement. Zij is de eerste vrouwelijke voorzitter. Tussen haakjes: Ik ben er mij van bewust dat ik 'voorzitter' zeg. De meningen over de vervrouwelijking van de beroepsnamen zijn zeer verdeeld. Dat is natuurlijk nadelig voor de communicatie en de status van vrouwen in die hogere beroepen: het roept vaak onmiddellijk relativeringen en grapjes op, zelfs op de eerste minuut van de voorstelling (introdunctie).

Zal zij een vrouwelijke vergaderstijl installeren in het Vlaamse Parlement ? Bestaat er een vrouwelijke vergaderstijl ? Wat ik in trainingen, cursussen en literatuur naar voren heb zien komen zijn de volgende punten:

- Iedereen aan het woord laten komen
- Niet onderbreken
- Oog hebben voor de zwijgers
- Moeilijker zwijgers en aarzelende sprekers faciliteren
- Planningen van de vergadertijden met oog voor privétijden
- Onderwerpen binnen de vergadering houden en niet in de lobby
- Eindtijd respecteren
- Oog hebben voor lichaamstaal
- Geen monologen
- Duidelijke To do's

Dat betekent eigenlijk dat gendersensibiliteit niet veel meer is dan kwaliteitsverbetering. Ik heb dat op vele vlakken gezien:

vrouwen, omdat ze nieuw zijn, merken een aantal dingen op die anders zouden moeten en die tegelijk maken dat die veranderingen 'vrouwelijk', of vrouwvriendelijk genoemd worden, omdat zij nieuwkomers in de business meer kansen geven en de algemene kwaliteit verbeteren.

Ik heb dat gezien voor onderwijs (didactiek), software en ICT applicaties, onderzoeksmethoden, vergadertechnieken.

- Stemverschillen

Vrouwen hebben het vaak moeilijk om tussen te komen. Ze zijn meestal afhankelijk van de oplettendheid van de voorzitter (die meestal geen vrouw is), want met hun stemvolume kunnen ze de zaak niet forceren.

Hier is recent nogal veel over te doen geweest: over de jaren heen is de stem van vrouwen gedaald. Sommige interpretaties daarvan zeggen dat dit met emancipatie te maken heeft: een lagere stem klinkt machtiger.

Het heeft ook te maken met groter worden, zo zeggen specialisten.

Volgens mij heeft het ook te maken met noodzakelijke vereisten om langdurig te

kunnen spreken – het piepstemmetje houdt het niet lang vol, dan spreek je jezelf schor.¹

Wat zegt onderzoek over communicatie-verschillen tussen vrouwen en mannen in het algemeen ? Dus niet de vrouwen aan de top, maar gewoon vrouwen in het algemeen.

Vrouwen spreken

- extravertter
- chaotischer
- socialer
- persoonlijker
- associatiever
- zonder imperatieven
- bevestiging zoekend
- onvolledige zinnen en kronkelende constructies

Veel van deze eigenschappen klinken negatief (negatiever, vergeleken met de [mannelijke] norm), maar ze kunnen ook in positieve zin worden geïnterpreteerd: uit chaos en associaties komen creatieve ideeën ; brainstormen is zelfs een techniek geworden; het niet kunnen uitspreken van imperatieven kan ook leiden tot overleg en samenspraak. Het feminiene leiderschap zit in de lift.

Een voorbeeld van *vrouwelijke* communicatie: In de jaren tachtig deed ik een onderzoek naar de beeldvorming van vrouwen in het programma Sonja op Zaterdag. Sonja Barend is/was bijzonder professioneel en zeer populair. Zij begint ongeveer geen enkel zin direct, zonder aarzelen of zonder aanloop, zij maakt haar zinnen niet helemaal af, vraagt vaak bevestiging, spreekt in kronkelige constructies, En daarmee nodigt zij andere vrouwen tot spreken uit en werkt ze ondersteunend. Ik heb dat onderzocht in een studie van 1 jaargang Sonja op zaterdag, in 1985-1986. In een recensie van de studie, in NRC, schreef Martin Van Amerongen dat ik had geschreven dat Sonja Barend niet kon spreken (en dat dat wel heel aanmatigend was voor een Vlaamse). Dat stond er in mijn studie helemaal niet, er stond dat Sonja kenmerken van haar vrouwelijk spreken in haar professionele rol had behouden en dat dat heel goed werkte. Dat is moeilijk om begrijpen voor een gehaaste mannelijke journalist.

Dat voorbeeld zegt ook: zogenaamd *typische* kenmerken kunnen soms heel vruchtbaar professioneel gebruikt worden. Gebruiken wat werkt en waar je weinig moeite voor moet doen. Vele andere dingen waar je geen moeite voor moet doen werken niet, en die moet je afleren. Dat is professionaliteit.

¹ Ik heb dat geleerd en geoefend in de jaren zeventig, van Daan Van den Durpel, in dictielessen in Gent. Ik ben er hem nog steeds dankbaar voor. Op de universiteit leer(de) je niet spreken, enkel lezen en schrijven.

(2) **Vrouwen in de media** zijn nog steeds niet vanzelfsprekend. Er zijn veel inspanningen gedaan en sterke resultaten geboekt. Wat blijft in de actualiteitsprogramma's opvallen? Ik spreek hier op basis van empirisch onderzoek. Wij hebben zelf onderzoek gedaan naar mannen en vrouwen in Het Journaal, verkiezingsuitzendingen 2004 bij VRT en VTM, het journaal van RTL in Luxemburg, Ter Zake, De Zevende Dag, en nu zijn we bezig met een project waarin we Het Journaal, Het Nieuws, Ter Zake, Morgen Beter, Polspoel en De Smet, Recht van Antwoord, onderzoeken. Gegevens daarover vindt u in de map. Wat zien we:

- er zijn maximaal 30 % vrouwen – in aantallen
- vrouwen brengen korte interventies – bv. 25 % in spreektijd
- van vrouwen zien we meer getuigenissen en ervaringen dan expertise en professionaliteit
- het zijn vrouwen die de heel korte interventies doen: de vrouw op de markt vertegenwoordigt de man in de straat
- vrouwen en mannen spreken over eigen thema's
- er zijn meer vrouwelijke mediaprofessionals dan vrouwelijke externe experts: de omroepen doen hun best: de nieuwsdiensten doen hun best
- gespreksleiders onderbreken niet

Enkele voorbeelden:

- In 2004 analyseerden we de tv-programma's in voorbereiding van de Vlaamse verkiezingen van 13 juni².
Vrouwen bleken niet enkel minder vaak in de programma's voor te komen, maar ze bleken ook kortere interventies te plegen. In deze zorgvuldig demodereerde programma's worden ze niet onderbroken, of is het niet moeilijk om aan het woord te geraken, maar ze praten minder vaak en korter.
Jonge vrouwen maken veel meer kans om in de politiek en (derhalve) in politieke discussieprogramma's voor te komen dan oudere vrouwen of jonge mannen. Ook bij de betrokken burgers zijn in de tv-programma's de vrouwen jong. Vrouwen zijn jong, mannen zijn oud(er), jonge mannen zijn schaars, zo kan de televisiekijker besluiten.
- In een zorgvuldige analyse van het programma De zevende dag, in de periode 2002-2004 zijn de resultaten nauwelijks anders.
We vatten de resultaten als volgt samen³:
 1. 1/3 van alle personen zijn vrouwen, maar die spreken maar 1/4 van de totale spreektijd.
 2. Bij de programmamedewerkers zijn vrouwen veel beter vertegenwoordigd, bij gasten en geïnterviewden minder.
 3. Vrouwen zijn minder goed vertegenwoordigd naarmate hun leeftijd toeneemt.

² De volledige studie vindt u [hier](http://www.vrouwenstudies.be/meer/Analyses/verkiezingen2004/Verkiezingen04.htm).

<http://www.vrouwenstudies.be/meer/Analyses/verkiezingen2004/Verkiezingen04.htm>

³ De volledige studie vindt u [hier](http://www.vrouwenstudies.be/meer/Analyses/ZevendeDag/Rapport/Rapport%20ZEVENDE%20DAG.htm).

<http://www.vrouwenstudies.be/meer/Analyses/ZevendeDag/Rapport/Rapport%20ZEVENDE%20DAG.htm>

4. De zevende dag zoekt onder de mannen vooral oudere gasten, en onder de vrouwen vooral de jongere (tot 35 jaar).
5. Andere etniciteiten komen bijna niet aan bod, en helemaal niet bij de interne programmamedewerkers.
6. In de 6 uur en 18 minuten dat er in de 10 uitzendingen van De zevende dag over algemene binnenlandse politieke besluitvorming of politique politicienne wordt gesproken, hoor je de vrouwen maar 1 uur en 5 minuten spreken.
7. Vooral in de debatten zijn er weinig vrouwen, maar ze krijgen er wel de spreektijd waarop ze recht hebben.
8. Er wordt zeer weinig aandacht gegeven aan gender-kwesties, maar als dat wel gebeurt zien we veel vrouwen die ook veel praten.
9. Annemie Peeters kan zeker haar mannetje staan: ze spreekt in verhouding even lang dan haar mannelijke collega's.
10. De deskundigen die in de debatten het hoogste woord voeren, zijn voornamelijk mannen. De weinige vrouwen daar kunnen wel voldoende spreektijd opeisen.
11. Hoe jonger de vrouwen, hoe langer ze spreken in de debatten.
12. Bijna altijd is de procentuele aanwezigheid van vrouwen aanzienlijk hoger dan hun procentuele spreektijd (m.a.w. vrouwen spreken korter dan hun kwantitatieve aanwezigheid) - in de weinige gevallen dat dit niet zo is, gaat het maar om een klein aantal optredens en weinig spreektijd.
13. Het aandeel van de vrouwen dat aan bod komt in de studiofragmenten van De zevende dag is verdrievoudigd tussen 1989 en 2004.
14. Vooral het aantal optredens van interne vrouwen is spectaculair gestegen. Maar ook voor de optredens van vrouwelijke gasten zien we op 13 jaar tijd toch een verdubbeling van het aandeel vrouwen!
15. Vrouwelijke gasten spraken weinig over algemene binnenlandse politieke besluitvorming in 1989, en dit is nog steeds zo.
16. Anno 2004 zijn minder dan 1/5 van alle politici die in De zevende dag aan bod komen vrouw, maar dit is toch al veel beter dan in 1989, toen er slechts 1/10 van alle politici vrouw was.

De omroepen doen hun best en er zijn al enorm veel inspanningen voor gedaan om bekwame vrouwen in televisie-programma's te tonen. Bij de BRT, BRTn, VRT waren de inspanningen expliciet. Beginnende met het Positieve Actieplan van Miet Smet, uitgevoerd door Annemie Van Winckel vanaf 1986, tot het meest recente Europees Journalisten initiatief, over "Zeg niet te gauw, d'r is geen vrouwen" ... Er werd en wordt hard aan gewerkt.

Onze resultaten zijn voor discussie vatbaar. We zijn op vele plaatsen gaan spreken met de resultaten van het onderzoek over de verkiezingsuitzendingen. We hebben dus vele commentaren gehoord op onze vaststellingen. Bijvoorbeeld:

- vrouwen zijn synthetischer
- vrouwen zijn bescheidener
- vrouwen zijn gevoeliger aan de reacties van anderen en dat is juist positief (en dat doet hen voortijdig stoppen, ook al worden ze niet onderbroken)
- vrouwen zijn moeilijk in een uitzending te krijgen: vinden vaker dat ze niets te zeggen hebben

- de indruk die wordt gemaakt is belangrijker dan de kwantiteit
- het recruiteringsveld is veel kleiner: er zijn minder vrouwen in de groepen waaruit men recruteert (maar toch zien we niet proportioneel genoeg vrouwen)

Hoe positief men de beeldvorming van vrouwen op televisie ook probeert uit te leggen blijft dat de we een mannenwereld zien en dat dat er ingeslepen wordt. De uitzonderingen (de piepjonge ministers) kunnen geen tegengewicht vormen. In tegendeel. In de tijd dat Wivina de Meester, Miet Smet, Leona Detiège en Paula D'Hondt de enige sterke vrouwen waren die men op televisie zag heb ik onderzoek gedaan naar de reactie van de kijkers. Wat zo opvallend was: men (mannen en vrouwen) vond dat de mannelijke politici die men zag (Wilfried Martens, Karel Van Miert, Herman Van Rompay, Frank Swaelen) hun eigen gedacht zegden in interviews, terwijl men de vrouwelijk politici als spreekbuizen van sterke mannen of van de partij beschouwde. Men heeft het blijkbaar moeilijk om vrouwen te zien als hun eigen persoon. Vandaag, met ministers als Freya Vandenbossche, Kathleen Van Brempt en Inge Vervotte is er weinig kans dat deze dames overkomen als hun eigen persoon. Ik herinner mij een item in Terzake waarin de sterke oudere man achter Vervotte wordt getoond en ik herinner me de uitspraken van Freya zelf over haar telefoneerfrequentie met Vande Lanotte en Stevaert. Ik zeg opzettelijk Freya om op te merken hoe vaak in de media en door het publiek over de minister wordt gesproken met haar voornaam.

Terzijde: Wat een opvallende verandering :

De excuus truus, de alibi-vrouw wou zo weinig mogelijk opvallen. We kunnen vandaag moeilijk zeggen dat Freya Vandenbossche, Caroline Gennez, Annissa Temsamani, Kathleen Van Brempt, Marie Arena hun best doen om onzichtbaar te zijn. Ze komen er rond vooruit vrouw te zijn.

(3) Vrouwen zijn niet vanzelfsprekend weerspiegeld in de taal. Voorbeelden:

- ieder zijn één
- vrouwen werken aan haar loopbanen: het is niet verkeerd, en toch wordt het niet (meer) gezegd
- en français les femmes sont muettes, liet Luce Irigaray opmerken
- gender neutrale klare taal: geen sinecure

Er zijn verschillende project aan de gang om op allerlei professionele vlakken vrouwen beter zichtbaar te maken in de taal. De taal weerspiegelt de rolverdeling en de machtsverhoudingen die er geweest zijn. Ze weerspiegelt niet altijd de maatschappelijke veranderingen die we vandaag meemaken. Er is waakzaamheid nodig om zoveel mogelijk vrouwen in de taal in te schrijven. Soms krijgt dat de vorm van genderneutraliteit, soms krijgt dat de vorm van gendergevoeligheid. Er zijn geen eenvoudige oplossingen en het is belangrijk om niet politiek correct of muggenzifterig te zijn. Belangrijkste is de sensibiliteit te vergroten.

Ik geef een voorbeeld uit het boek van Noël Slangen, *Modellen van C. Strategische communicatie in 62 verrassende modellen* (2006). Het zit niet op woordniveau, maar

geeft aan hoe gemakkelijk men doet alsof de het hele lezerspubliek mannenlijk is:

“Doelstelling en inhoud zijn niet hetzelfde. Wat je bij iemand wilt bereiken, is de doelstelling. Wat je hiertoe communiceert, is de inhoud. Je kan iemand vragen om met je te trouwen. Doelstelling en communicatie liggen dan dicht bij elkaar. Maar als je niet zo zeker bent van het antwoord, heb je wat creativiteit nodig. Je kunt dan eenvoudige boodschappen gebruiken, zoals “We kunnen misschien eens een avondje samen uitgaan”. Of je kunt het meer strategisch aanpakken: ‘Mist je zoontje nooit een papa?’ “

Slangen, hoewel zeer genuanceerd meestal en zeker niet genderon gevoelig, weet het dus zeker: zijn lezerspubliek is mannenlijk.

Wat bij al die gendergevoeligheid in de taal niet mag vergeten worden is dat er ook nog andere gevoeligheden zijn. Er zijn etno-knelpunten (zo noemt Slangen het), nationale verschillen, leeftijdsverschillen. Zo is bijvoorbeeld een klassieke oplossing om mannenlijke dominantie in de taal te vermijden de lezer rechtstreeks aanspreken. Bijvoorbeeld: zeg niet “Na de ingreep wordt de patient naar zijn kamer gebracht” maar “Na de ingreep word je naar je kamer gebracht”. Gendergevoelig, maar ik ben er allergisch voor, en zo ook velen van mijn generatie, vanwege de tutoyering, en vanwege de verhollandsing van de Vlaamse taal.

(4) Vrouwelijke woordvoerders

- Er zijn opvallend veel vrouwelijke woordvoerders. Het woordvoederschap is geprofessionaliseerd en organisaties kiezen er voor om zich te laten vertegenwoordigen door vrouwen. Umicore, Vlaamse Milieumaatschappij, Electrabel, het Parket van Antwerpen, Gent (e.a.), autokeuringen, en vele anderen. We hebben met studenten communicatiewetenschap van de universiteit Gent het Journaal geanalyseerd en veel van de beroepen van de vrouwelijke experten die in het Nieuws aanbod kwamen was “woordvoerder”. Ik heb nooit een onderzoek gedaan naar de vervrouwelijking van dit beroep, maar het is wel duidelijk en soms onverwacht.
- Inspelend op een selectie van de eigenschappen van vrouwelijke communicatie wordt de boodschap vriendelijk en efficiënt overgebracht. Wat deze selectie van vrouwelijke eigenschappen vooral doet is weinig tegenstand, weinig agressie oproepen, rustige vriendelijke stemmen die de boodschap overbrengen ook als er een pil te vergulden valt.
- De professionaliteit domineert: vrouwelijke woordvoerders spreken niet vanzelf, zij zijn geselecteerd, getraind, vaardig, uitzonderlijk, vooral heel professioneel.

Slotwoord

Doen vrouwen het anders ? In de meeste beroepen waar we het ons afvragen (professoren, onderzoekers, journalisten, managers, woordvoerders, directeurs, hoge ambtenaren) zijn de marges klein. De codes van de professie domineren op eventuele geslachtsverschillen.